

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FƏLSƏFƏ, SOSİOLOGİYA VƏ HÜQUQ İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

BƏHRUZ VAQİF OĞLU QULİYEV

**MÜASİR AZƏRBAYCANIN MODERNLƏŞMƏ
SİYASƏTİNDƏ KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN
ROLU: SOSIAL-FƏLSƏFİ TƏHLİL**

İxtisas: 7207.01 - Sosial fəlsəfə

Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim
edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2014

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun "Sosial fəlsəfə" şöbəsində
yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Azər Xoşbəxt oğlu Mustafayev**
fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **Lalə Cəfər qızı Mövsümova**
fəlsəfə üzrə elmlər doktoru

Zeynəddin Camal oğlu Hacıyev
fəlsəfə üzrə elmlər doktoru, professor

Aparıcı təşkilat: **Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti**

Müdafiə "_28_"_04_2014-cü il saat____da Azərbaycan Milli
Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu
nəzdində fəaliyyət göstərən D.01.115 Dissertasiya Şurasının iclasında
keçiriləcəkdir.

Ünvan: Bakı, Az-1143, H.Cavid prospekti, 31. Azərbaycan
Milli Elmlər Akademiyasının Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutu,
9-cu mərtəbə, konfrans zalı.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat "____"_____2014-cü il tarixində göndərilmişdir.

**D.01.115 Dissertasiya Şurasının
elmi katibi, fəlsəfə üzrə fəlsəfə
doktoru:**

Sevinc Arif qızı Həsənova

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. XX-XXI əsrləri əhatə edən müasir qloballaşma dövrü özü ilə elmi dövriyyəyə "transformasiya", "modernləşmə", "modern" proseslər, ənənəvi, yazılı media ilə yanaşı, yeniləşən "elektron kütləvi informasiya vasitələri", "informasiya və kommunikasiya texnologiyaları", "media iqtisadiyyatı", "mediatexnologiya", "multimedia", "mobilmedia", "sosial media", "massmedia", "mediakratiya", "şəbəkə mediası", "mediademokratiya", "hipermətn", "vebnəşr", "onlayn", "e-mail", "rəqəmsal xəbərlər", "İnternet" kimi bütün dünya ilə əlaqə və ünsiyyət vasitələri olan anlayışlar gətirmişdir. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev Bakıda keçirilən Avronestin Parlament Assambleyasının II sessiyasındakı çıxışı zamanı demişdir: "Mən çox şadam ki, Azərbaycanda İnternet istifadəçilərinin sayı aydan-aya artır. Artıq əhalinin 50%-dən çoxu məhz İnternet istifadəçisidir və geniş zolaqlı İnternetdən istifadə edir"¹.

İnternet, şəbəkə mediası ümumdünya sivilizasiyası və mədəni prosesə çevrilərək zəngin məlumat və informasiya bazası kimi jurnalistlər və media üçün yardımçı vasitə və kütləvi istifadəçilər üçün kommunikasiya vasitəsi kimi fəaliyyət göstərir. İnternet vasitəsilə KİV zəngin informasiya əldə edib yaya bilir. Tədqiqatçılar göstərilir ki, ayrı-ayrı yaş qruplarına aid insanlar İnternetdən müxtəlif məqsədlərlə istifadə edirlər.

Müasirləşməni ifadə edən modernləşmə siyasəti – dövlət idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsini, texnoloji və sosiomədəni yeniləşməni, iqtisadiyyatın müasir tələblərə uyğun innovasion inkişafını təmin etmək məqsədilə yürüdülməsinə siyasətdir. Dünya modernləşmə təcrübəsindən istifadə edən Azərbaycanda milli modernləşmə siyasəti sayəsində dövlət idarəçiliyində, cəmiyyətin inkişafında, iqtisadiyyatda əsaslı keyfiyyət dəyişiklikləri, siyasi, iqtisadi transformasiya baş vermiş, ölkəmizdə demokratiya, hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu bərqərar olmuşdur.

Modernləşmə prosesində azad, demokratik, ümumdünya fenomeni olan kütləvi informasiya vasitələrinin rolunun artmasını tədqiq olunan mövzunun aktuallığına dəlalət edən amillərdən biri hesab etmək olar.

Medianın fəaliyyəti dövlət əhəmiyyətli, iqtisadi, mədəni-tarixi, dini, milli proseslərdə həyata keçirilir və cəmiyyətin müxtəlif sosial təsisatlarının strukturunda elə bir mühüm rol oynayır ki, onsuz cəmiyyətin normal inkişafı qeyri-mümkündür. Demokratik KİV bəşəriyyətin əsas inkişaf meyli olan humanist yönümlü cəmiyyətin yaranmasında fəal iştirak edir.

Demokratik cəmiyyətin sosial təsisatlarından biri kimi massmedianın mülki, iqtisadi, dövlət tipləri meydana gəlir. Vətəndaş cəmiyyətinin atributu olan massmedia insanın formalaşmasında, onun hüquq və azadlıqlarının müdafiəsində və gerçəkləşməsində həlledici rol oynayır. İqtisadi tipli KİV kommersiya xarakteri daşıyır, gəlir əldə etmək naminə nəşr olunur. Müxtəlif təşkilatlarının öz KİV-i olur. Dövlət tərəfindən nəşr olunan, ümummilli, dövlət maraqlarını təmsil edən media da mövcuddur.

KİV-in fəaliyyəti qanunvericiliklə tənzim olunur. Media və informasiya mənbələri, jurnalistlərin informasiya yaymaq hüququ, media və auditoriya arasında münasibətlər qanunla tənzimlənir. Buradan söz, mətbuat azadlığı və sosial məsuliyyət problemi ortaya çıxır.

Tədqiqatla bağlı olan problemlər içərisində massmedia sistemində baş verən modernləşmə də diqqəti cəlb edir. Azərbaycanda həyata keçirilən modernləşmə siyasətinin əsas məqsədi demokratik dövlət, azad vətəndaş cəmiyyəti qurmaqdır ki, burada müstəqil KİV-in öz yeri, öz rolu vardır. Modernləşmə siyasəti nəticəsində informasiya cəmiyyəti qurulur. Azad, məsul, demokratik, modern KİV-nin mövcudluğu modernləşmiş dövlətin əsas atributarından biridir. Qloballaşma dövründə elmi-texniki tərəqqinin sürətli inkişafı şəraitində informasiya sahəsi kommunikasiya imkanlarının müxtəlifliyi və dünya informasiya məkanına sıx inteqrasiyası ilə əvvəlki mərhələlərdən tamamilə fərqlənən mərhələyə daxil olur. Buna görə də müasir dövrdə yeniləşən KİV-in modernləşmə siyasətində və prosesində rolunun sosial-fəlsəfi tədqiqi müasir elmi araşdırmalarda ən aktual məsələlərdən biridir.

¹Азәрбајҹан Республїкасынын Президенти җынаб Илһам Ялийевин Автонест Парламент Ассамблеясынын ЫІҢ сессиясындакы чыхышы // "Халг гязети", 4 апрел 2012, № 71

Modernləşmə nəticəsində cəmiyyətin bütün sosial təsisatlarının, o cümlədən, KİV-in transformasiyası, yeniləşməsi baş verir. Eyni zamanda, modernləşən KİV həm də özü dövlətin modernləşmə siyasətinə təsir göstərir.

Kütləvi informasiya vasitələri ictimai şüurda liberal-demokratik dəyərlərin, aşkarlığın, fikir və söz azadlığının, siyasi, ideoloji, mədəni plüralizmin, tolerantlıq, dialoq, kompromis, konsensus mədəniyyətinin, ictimai rəyin, gerçəkliyə tənqidi münasibətin formalaşmasına, siyasi mədəniyyətə, milli ideya və ideologiyaya, dövlətçilik şüuru və ənənələrinin yaranmasına təsir edir, milli-dövlət maraqlarını müdafiə edərək dövlətin ictimai-siyasi, sosiomədəni modernləşmə siyasətində əsas amillərdən birinə çevrilir.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin ikinci dəfə hakimiyyətə qayıdışı ilə Azərbaycanda modernləşmənin əsası qoyulmuş, Onun həyata keçirdiyi söz və məlumat azadlığı, kütləvi informasiya vasitələrinin müstəqilliyi demokratik cəmiyyət quruculuğunun atributuna çevrilmiş və "nəticədə Azərbaycanda inkişaf ideologiyasının – konstruktiv funksiyalar yerinə yetirən sintetik, açıq, yeni ideologiyanın formalaşması"² reallaşmışdır. Şübhəsiz ki, burada söhbət azərbaycançılıq ideologiyasından və "güclü Azərbaycan ideyası"ndan gedir. Bu ideyalar kütləvi informasiya vasitələrinin optimal fəaliyyət strategiyasının yaranmasında həlledici rol oynayır ki, bu da mövzunun tədqiqinin aktuallığına dəlalət edən əsas şərtlərdən biridir.

Kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına mənfi təsir göstərən senzuranı ləğv edən, Konstitusiya ilə təsbit olunmuş söz və mətbuat azadlığını təmin edən, onun fəaliyyətini tənzimləyən hüquqi bazanı yaradan, mediaya geniş imkanlar yaradan Ulu Öndər Heydər Əliyevin layiqli siyasi varisi, onun ənənələrini davam etdirən ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev özünün 2008-ci il 31 iyul tarixli "Azərbaycan Respublikasında kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət dəstəyi konsepsiyası" haqqında, 2009-cu il aprel 3-də isə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun yaradılması haqqında sərəncamları ilə kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət qayğısını nümayiş etdirdi.

Kütləvi informasiya vasitələri ölkəmizdə milli-mənəvi dəyərlərin, azərbaycançılıq ideyalarının təbliğini təmin edən dövlət informasiya və modernləşmə siyasətinin tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Bir sözlə, modernləşmə prosesində kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafına dövlət dəstəyi, dövlət informasiya və modernləşmə siyasətinin əsas məqsədi demokratik prinsiplərin, vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesində azad medianın rolunu nəzərə almaqla onun müstəqilliyini, şəxsiyyət, dövlət, cəmiyyət maraqlarının tənzimlənməsini təmin etməkdir ki, dissertasiyanın mövzusunun aktuallığını da bunlar şərtləndirir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. Modernləşmə nəzəriyyəsi Qərb elmi nəzəriyyəsində meydana gəlmişdir. Bu mənada mühafizəkar və liberal istiqamətli modernistlərə bölünən Ş.Eyzenştadt, Q.Almond, S.Verbab, D.Apter, R.Dal kimi alimlər öz əsərlərində cəmiyyətin modernləşməsi problemini araşdırmışlar.

XX əsrin ikinci yarısında modernləşmə şəraitində KİV-in siyasi proseslərdə rolu politoloji aspektdən tədqiq olundu. Qərb tədqiqatçıları siyasi sistemlərin elementlərinin qarşılıqlı təsirində informasiyanın roluna diqqəti daima artırırılar. D.İston problemə sistemli, Q.Almond struktur-funksional, M.Düverje institusional yanaşma konsepsiyalarını, D.Milton, Q.Cefferson, C.Mill ictimai rəyə "azad sözün" təsiri konsepsiyasını irəli sürdülər. M.Veber isə özünün libertarian konsepsiyasında siyasi sistemlərin modernləşməsi və siyasi təsisatların formalaşmasında jurnalistin roluna xüsusi diqqət verdi. KİV-nin müasir demokratik cəmiyyətdə rolu, informasiya məkanının demokratikləşməsi və qloballaşması nəzəriyyəsinə dair Amerika politoloqları Z.Bjezinski, T.Koltonun, E.Tefflerin, A.Ulam və K.Xillin əsərləri diqqəti cəlb edir.

D.Makueyl özünün "Kütləvi kommunikasiya nəzəriyyəsi" əsərində KİV-in altı modelini: müstəqil massmediya və azad ideya bazarı, sosial məsuliyyət, demokratik nümayəndəlik, avtoritar, sovet və inkişaf modellərini fərqləndirir.

Sovet dövründə bütün postsovet məkanında olduğu kimi kütləvi informasiya vasitələri də totalitar rejimə və kommunist ideologiyasına xidmət edirdi. Bu dövrdəki tədqiqatlar əsasən sinfi, partiyalı xarakter daşıyırdı.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra azad, demokratik mətbuat yarandı, kütləvi informasiya vasitələrinin obyektiv elmi tədqiqinə başlanıldı, problemin ayrı-ayrı aspektlərinə dair əsərlər

² Мехтиев Р. Азербайджан: вызовы глобализации. Баку: XXI – ЙНЕ, 2004, с.101

yazıldı. KİV-in anlayışları və tipologiyası³ (K.Niftəliyeva, E.Rövşənova, Y.Əlizadə, A.Aşırılı, Q.Məhərrəmli, Ə.Hacıyev,), mətbuat tarixi⁴ (Ş.Hüseynov, Ş.Vəliyev, İ.Rüstəmov, Q.Quliyeva, L.Hacıyeva, A.Məmmədli, A.Əzimova, S.Məmmədova, A.Bayramoğlu), müasir medianın problemləri, qabaqcıl İKT-sı ilə təminatı, KİV-yə dövlət dəstəyi, informasiya siyasəti⁵ (A.Aslanov, B.Sadiqov, Z.Babayev, G.Hüseynova, E.Mustafayeva), modernləşmə və KİV, vətəndaş cəmiyyətində medianın rolu⁶ (A.Rüstəмова, F.Babayev) jurnalist etikas, mətbuat azadlığı və sosial məsuliyyət problemi⁷ (R.Mehdiyev,

Ə.Həsənov, S.Xəlilov, B.Məcidov, A.Sadiqova, A.Məmmədova), beynəlxalq jurnalistika və Azərbaycan KİV-nin qarşılıqlı münasibətləri⁸ (İ.Mazanlı, C.Məmmədli, M.Ələkbərova) müxtəlif aspektlərdən tədqiq olunmuşdur.

Müasir Azərbaycan cəmiyyətində müstəqil, azad KİV-in fəaliyyətini tənzimləyən hüquqi baza - qanunlar, prezident fərmanları və sərəncamlarının işıq üzü görməsi bir daha demokratik təsisatların bərqərar olmasından xəbər verir.

Azərbaycanın tanınmış ictimai-siyasi xadimi və publisisti, əməkdar jurnalist, professor Nəsir İmanquliyevin 100 illik yubileyinə həsr olunmuş "Azərbaycan jurnalistikası qloballaşma dövründə: qaynaqlar və perspektivə baxış" mövzusunda konfrans materiallarında mətbuatımızın keçmişi, bu günü və gələcəyi, jurnalist etikas, sosial məsuliyyət, jurnalistin fərdi yaradıcılığı, ictimai rəyə təsiri, mediaya dövlət dəstəyi və informasiya siyasəti, medianın milli özünüdərkə təsiri jurnal, televiziya və radio jurnalistikası, jurnalist təhsili, informasiya mədəniyyəti, Azərbaycan mediasının beynəlxalq əlaqələri müxtəlif aspektlərdən araşdırılmışdır.

Akademik R.Mehdiyevin "Azərbaycan: qloballaşmanın tələbləri", "Demokratik Azərbaycan və müstəqil mətbuatın inkişafı" və "Azərbaycanın efir məkanı: problemlər və vəzifələr" məqalələrində modernləşmə, qloballaşma, müstəqillik dövründə azad, demokratik mətbuatın formalaşması prosesi təhlil edilmiş, ölkəmizdə milli-mənəvi dəyərlərin və azərbaycançılıq ideyasının bərqərar olmasında kütləvi informasiya vasitələrinin rolu araşdırılmaqla yanaşı, bu sahədə yaranmış problemlər və onlardan çıxış yolları da göstərilmişdir.

azadlıғы в я журналист мясулийяти./Мятбуат в я демократийа. Бақы: АУН, 1999, с.24-37; Хялилов С. Мянвийят фялсаяси, Бақы: АУН, 2005, 560 с.; Мянйдов Б. Пешякарлыға апаран йоллар/Республика елми-практик конф. мат. Бақы, 2001, с.235-239. Садыгова А. Йьтимаийятя тясирин самбаллы трибунасы/Республика елми-практик конф. мат. Бақы, 2001, с.246-256; Мяммядова А.Йьтимаи райин формалашмасында журналистин ролуна даир/Республика елми-практик конф. мат. Бақы, 2001, с.277-284.

⁸ Мазанлы И. Вятяндаш ъямийятя шыраитиндя информасийа тящлқясизлийинин тямин олунмасы/Республика елми-практик конф. мат. Бақы, 2001, с.266-286; Ялякбярәва М. «Washington Post»ун тяърибясиндя журналистиканын етик нормалары/Республика елми-практик конф. мат. Бақы, 2001, с.658-667; Мяммядли Ъ. Журналист йарадығылығынын бязи характерик хцсусийятляри. Республика елми-практик конф. мат. Бақы, 2001, с.29-56.

³Нифтялийева К.Г. Мцасир Азярбайған мятбуатынын типолозийасы. Бақы: 2011, 151 с. Рювшнянова Е. Журналистиканын анлайышлар системия йени бахыш/Республика елми-практик конفرансын материаллары. Бақы, 2001, с.200-210; Ялизадя Й.Радиомицасибя:эюрциян в я эюрциянмяян тяряфляри/Респ. елми-практик конф. мат. Бақы, 2001, с.450-454; Ашырлы А. Ахшам гязетинин уьурлу модели. Респ. елми-практик конф. мат. Бақы, 2001, с.442-448; Мясяррәмли Г. Телевизийада дил проселляри в я нитг мядянийятинин актуал проблемляри/Респ. елми-практик конф. мат. Бақы, 2001, с.455-462; Щаьыйев Я. Електрон медиада сяс техникасындан истифады гайдалары/Респ. елми-практик конф. мат. Бақы, 2001, с.475-483

⁴ Щцсейнов Ш. Азярбайған болшевик мятбуаты. Бақы: АДУ няшр., 1981, 100 с.; Вялийев Ш. (Кюрпцц). Фцйузат дябн мяктябн. Бақы: "Елм", 1999, 443; Рцстямов И. Азярбайған маарифчилик мядянийятинин майақы/Респ. елми-практик конф. мат. Бақы, 2001, с.317-321; Гулийева Г. Азярбайған Халг Эцмшурийятя двюрцнды сатирик журналистика/Респ. елми-практик конф. мат. Бақы, 2001, с.470-477; Мяммядова С. Мирзя Ибрашимов «Вятян йолунда» гязетинин баш редактору кими/Респ. елми-практик конф. мат. Бақы, 2001, с.428-438; Байрамольу А. Мцасир журналистика: реаллылар, проблемляр, вязифяляр/Респ. елми-практик конф. мат. Бақы, 2001, с.69-87; Язимова А.Азярбайғанда журнал публистикасы яняняляри/Республика елми-практик конفرансын материаллары. Бақы, 2001, с.375; Мяммядли А. Моллянясиряддинчилик тямими/Республика елми-практик конفرансын материаллары. Бақы, 2001, с.366-374; Гаджиева Л. Газета «Бакинский листок»- первое периодическое издание в Азербайджане. Республика елми-практик конф. мат. Бақы, 2001, с.349-361;

⁵ Асланов А. Инкишафын Азярбайған моделинин архитектурасында мятбуатын йери в я ролу/Азярбайған 2020: инкишафын йени шыдяфляри. Бақы: Азярняшр, 2012, 721-730; Садыгов Б. Азярбайған журналистикасынын пешякарлыг проблемляри/Респ. елми-практик конф. мат. Бақы, 2001, с.9-12; Бабайев З. Йени медиа йени мякандя// Нясир Имангулийевин 100-иллик йубилейиня шыяр олунмуш "Азярбайған журналистикасы глобаллашма двюрцнды: гайнаглар в я перспективя бахыш"/Республика елми-практик конф. мат. (21-22 декабр 2011). Бақы: Шярг-Гярб, 2011, с. 170-180; Мустафайева Е. Блоглар интернетдя сюз азадлығынын ифады формасы кими/Республика елми-практик конф. мат. Бақы, 2001, с.257-265.

⁶ Рцстямова А. Йьтимаи инкишаф в я дил. Бақы: Тякнур, 2012, 144 с.; Бабайев Ф. Азярбайғанда вятяндаш интеграсийасынын формалашмасында КИВ-ин ролу. Бақы: Нурлан, 2010, 140 с.

⁷ Мешдийев Р. Азярбайғанын ефир мяканы проблемляр в я вязифяляр/"Азярбайған" гязети, 28 октябр 2009-гу ил; Щясянов.Я. Мятбуат

Tədqiq etdiyimiz mövzunun bəzi məqamları digər əsərlərdə də öz əksini tapmışdır. Mövcud ədəbiyyatda kütləvi informasiya vasitələri və insan hüquqları, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə mətbuat, media və milli təhlükəsizlik, Azərbaycan diasporu və mətbuat, torpaqlarımızı zəbt etmiş ermənilərə qarşı ideoloji mübarizədə kütləvi informasiya vasitələrinin rolu məsələsinə toxunulsa da, respublikamızda sosial-fəlsəfi elm səviyyəsində modernləşmə siyasətində KİV-in rolu sistemli şəkildə tədqiq olunmamışdır. Bir sözlə, problemin ayrı-ayrı aspektlərinə dair Qərbdə, Şərqdə, MDB və Azərbaycanda filoloji, politoloji, sosioloji elmlər sahəsində çox sayda elmi-tədqiqat əsərlərinə təsadüf edilsə də, müasir Azərbaycanın modernləşmə siyasətində kütləvi informasiya vasitələrinin rolunun sosial-fəlsəfi təhlili mövzusunda yazılmış bu dissertasiyanı fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktorluğu səviyyəsində ilk tədqiqat işlərindən biri hesab etmək olar.

Tədqiqatın obyekti modernləşmə siyasəti və kütləvi informasiya vasitələridir.

Tədqiqatın predmeti müasir dövrdə Azərbaycanın modernləşmə siyasətində sistemli elmi araşdırmalar çərçivəsində yeniləşən kütləvi informasiya vasitələrinin rolunun sosial-fəlsəfi aspektinləni araşdırılmasıdır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Elmi işin əsas məqsədi müasir fəlsəfə elmində modernləşmə siyasətində azad, demokratik mətbuatın rolunu nəzərdən keçirmək və sosial-fəlsəfi cəhətdən araşdırmaq, modernləşən cəmiyyətdəki dəyişiklikləri təhlil etmək, bu sahədə hələ tam nəzəri təhlilini tapmamış məsələləri diqqətə çatdırmaqdır. Dissertasiya işinin vəzifələri aşağıdakılardan ibarətdir:

- modernləşən medianın nəzəri-metodoloji əsaslarını sosial-fəlsəfi cəhətdən araşdırmaq;
- sosial sistemlərdə KİV-in anlayışlarını və tipologiyasını təhlil etmək;
- azad, demokratik medianın modernləşmə proseslərini müqayisəli-fəlsəfi səviyyədə şərh etmək;
- modernləşmə prosesi və KİV-in qarşılıqlı təsir mexanizmini, sosial informasiya nəzəriyyəsinin inkişaf qanunauyğunluqlarını göstərmək;
- modernləşmə mərhələsində müstəqil KİV-nin təşəkkülü prosesini təhlil etmək;

- müasir fəlsəfədə global informasiya məkanına Azərbaycan KİV-nin inteqrasiyası xüsusiyyətlərinə yanaşmaları araşdırmaq;

- KİV-nin azadlığı, cəmiyyət və dövlət qarşısında məsuliyyəti, sosial məsuliyyət konsepsiyasının mahiyyətini, medianın fəaliyyətinin tənzimlənməsində dövlətin rolunu göstərmək;

- dövlətçilik şüuru və ənənələrinin, azərbaycançılıq ideologiyasının formalaşmasında KİV-nin oynadığı rolu şərh etmək;

- Qərb və Azərbaycan KİV-nin inkişafında mövcud müxtəlif yanaşmaları tədqiq etmək, müqayisəli təhlil yolu ilə onların oxşar və fərqli cəhətlərini aşkar etmək;

Tədqiqatın elmi yeniliyi problemin qoyuluşunda özünü göstərir. Müasir Azərbaycanın modernləşmə siyasətində kütləvi informasiya vasitələrinin rolu sosial fəlsəfə ixtisası üzrə fəlsəfə doktorluğu dissertasiyası səviyyəsində ilk cəhdlərdən biri kimi araşdırılır.

Mövzunun yeniliyi ondadır ki, adı çəkilən tədqiqat işi ölkəmizdə ilk dəfə elmi cəhətdən, sistemli və hərtərəfli təhlil edilmişdir. Tədqiqat işinin elmi yeniliyi problemin qoyuluşu ilə müəyyən olunmuş və aşağıdakı müddələrdə öz əksini tapmışdır:

- modernləşən kütləvi informasiya vasitələri sisteminin nəzəri və metodoloji əsasları, onların tipologiyası, modernləşmə prosesləri sistemli, struktur-funksional, müqayisəli, sosial-fəlsəfi cəhətdən şərh olunmuşdur;

- modernləşmə prosesi və kütləvi informasiya vasitələrinin qarşılıqlı münasibətləri, onların universal dəyərlər kimi dövlət və cəmiyyət sistemində yeri, milli-mənəvi dəyərlərə, vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlət quruculuğuna təsir mexanizmi fəlsəfi aspektdən araşdırılmışdır;

- Azərbaycanda kütləvi informasiya vasitələrinin tarixi inkişaf mərhələləri, müstəqil Azərbaycanda kütləvi informasiya vasitələrinin sosial-mənəvi həyata təsirinin, mətbuatın optimal fəaliyyət strategiyasının formalaşmasında milli ideologiya və milli dövlətçiliyin rolunun fəlsəfi əsasları göstərilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Dissertasiya işi tarixilik, məntiqilik, müqayisəli, sistemli yanaşma, struktur-funksional, empirik, fəlsəfi modelləşdirmə metodlarına əsaslanmış, həmçinin burada

induksiya, deduksiya, təhlil və s. ümumməntiqi metodlardan da istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti onun məqsəd və vəzifələri, eləcə də elmi yeniliyi ilə sıx surətdə bağlıdır.

Tədqiqat işində əldə edilmiş nəticələrdən “sosial fəlsəfə”, “fəlsəfə tarixi” “politologiya”, “jurnalistika” fənlərinin tədrisi və tədqiqində istifadə edilə bilər.

Dissertasiyanın abrobasiyası. Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Fəlsəfə, Sosiologiya və Hüquq İnstitutunun “Sosial fəlsəfə” şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Tədqiqat işinin məzmunu, əsas müddəaları, əldə olunan nəticələri dissertantın ölkə daxilindəki və xaricdəki elmi nəşrlərdə çap edilən məqalələrində, iştirak və çıxış etdiyi respublika və beynəlxalq səviyyəli elmi konfransların materiallarında öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın strukturu. Dissertasiya giriş, üç fəslə əhatə edən səkkiz yarım fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

DİSSERTASIYANIN ƏSAS MƏZMUNU

Girişdə mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, problemin işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyektə və predmetə, məqsəd və vəzifələri, elmi yeniliyi, nəzəri-metodoloji əsasları və praktiki əhəmiyyəti göstərilir.

“Modernləşən kütləvi informasiya vasitələrinin nəzəri və metodoloji əsasları” adlanan birinci fəslin **“Sosial münasibətlərin strukturunda kütləvi informasiya vasitələrinin tipologiyası”** adlı birinci yarım fəslində “informasiya” anlayışının mahiyyəti, onun sosial xarakteri, informasiyaya dair konsepsiyalar, “kütləvi informasiya vasitələri”, “media” anlayışları, onların strukturu, növləri və tipologiyası araşdırılır. Bu yarım fəslində tipologiyanın mahiyyəti açıqlanmış, mətbuatın tipologiyası – dövlət, rəsmi, kommersiya, özəl, iqtidar, müxalifət, siyasi, qeyri-siyasi KİV orqanları sosial-fəlsəfi cəhətdən təhlil edilir. Kommunikasiya daima dəyişən məqsədlərə doğru gedən şəxsi, korporativ, mədəni fəaliyyətlərin və reaksiyaların toplusu kimi qiymətləndirilərək onun dörd forması göstərilir:

1. Fərddaxili kommunikasiya; 2. Şəxslərarası kommunikasiya; 3. Qrup kommunikasiyası; 4. Kütləvi kommunikasiya.⁹

Burada reklam, onun auditoriyanın tipinə, mövzu mənbəyinə, mediaya görə təsnifləşən növləri göstərilir, kütləvi informasiya vasitələrinin qəzet-jurnal, afişa, sahə, rayon, şəhər tipləri, yazılı, elektron, mobil, demokratik, milli, qərbyönümlü, liberal, mühafizəkar tipləri də şərh edilir. Qeyd edilir ki, milli KİV üç istiqamətdə inkişaf etmişdir:

1. Milli tarixi kökümüzlə qaydan, milli-mənəvi dəyərlərimizi təbliğ edən KİV; 2. Qərbin media standartlarını tətbiq etməyə üstünlük verən KİV; 3. Qərb və milli standartları vahidəyə gətirən, milli və ümumbəşəri dəyərləri təbliğ edən KİV.

Tədqiqatda göstərilir ki, bazar münasibətlərinin təsiri ilə vulqar, məzmunca səviyyəsiz, “reket tipli” KİV-lə yanaşı, müxtəlif səviyyəli və rəngarəng mövzulu kütləvi informasiya vasitələri: reklam, biznes, işgüzar, uşaq, ailə, gənclər, qadınlar, ziyalılar, etnik qrupları və s. əhatə edən KİV də meydana gəlmişdir.

Beləliklə, müasir Azərbaycan cəmiyyətində müxtəlif formalı və məzmunlu KİV-in meydana gəldiyi diqqətə çatdırılır və aşağıdakı şəkildə təsnifatlaşdırılır:

1. Dövlətin maliyyələşdirdiyi qəzet və jurnallar, eləcə də nazirliklərin, ali təhsil müəssisələrinin, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının dövlət hesabına nəşr edilən müxtəlif qəzet və jurnalları vardır.

2. Özəl sektorda yaranan qəzet və jurnallar.

Bu iki əsas bölgünün əsasında müasir mətbuat:

- a) hakimiyyətin baxışlarını ifadə edən rəsmi-ofisioz qəzetlərə;
- b) siyasi partiyaların ideoloji prinsiplərini ifadə edən qəzetlərə;
- c) müxalif düşüncələri ifadə edən qəzetlərə;
- d) iqtisadi həyatı ifadə edən qəzetlərə;
- e) ədəbiyyatı, mədəniyyəti və incəsənəti ifadə edən qəzetlərə;
- e) əyləncə istiqamətini ifadə edən və s. tipli qəzetlərə bölünür.

Bütün bunları bir neçə əsaslı tipoloji sistemə ayırmaq olar:

1. Ümummilli qəzetlər; 2. Dövlət qəzetləri; 3. Partiya qəzetləri; 4. Sahə

qəzetləri; 5. Regional qəzetlər; 6. Elektron qəzetlər¹⁰.

⁹ Щиеберт Р.Е. Күтлэви информацийа васитяляри ВВ: мцасир коммуникасийайа эириш. /Рай Щиеберт, Доналд Ф., Томас W. Боцн. Бакы: ХУН, 2005, с.8

Tədqiqat işində KİV-in tipologiyasının iki əsas prinsipə: daxili strukturun eyniləşməsi, fərqi və xarici funksiyalarına görə tipologiyaya bölündüyü göstərilir.

Birinci fəslin **"Yeniləşən kütləvi informasiya vasitələri sosial funksiyalar sistemində"** adlanan ikinci yarım fəslində ictimai həyatın bütün sahələrinə daxil olmuş modernləşmənin kütləvi informasiya vasitələrinə də nüfuz etdiyi göstərilir. Burada modernləşmənin KİV-nə təsir etdiyi kimi KİV-nin də modernləşmə siyasətinin gerçəkləşməsində mühüm rol oynadığı qeyd edilir.

Nəzərə çatdırılır ki, Azərbaycanın modernləşməsi "təkcə yeni texnologiyaların və bazar mexanizmlərinin" keyfiyyətli tətbiqindən asılı deyildir. İ.Məmməd zadə sosiomədəni modernləşmə üçün "keyfiyyətə yeni qarşılıqlı münasibətlərin, kreativ innovasion şüurun köməyi ilə millətin sivil yeniləşməsini şərtləndirə bilən institutların yaradılmasını" təklif edir. Şübhəsiz ki, bu institutlardan biri kütləvi informasiya vasitəsi və informasiya mədəniyyətidir. "İnformasiya mədəniyyəti biliklə yüklənən mədəniyyətdir. Başqa sözlə, istənilən biliyi tapıb istifadə edə bilən mədəniyyətdir"¹⁰.

Dissertasiya işində modernləşmə informasiya kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqindən və inkişafından asılı olan proses, müasir dövr – XXI əsr informasiya cəmiyyətinin formalaşması, bu cəmiyyətdə kompüter informasiya texnologiyasının, informatika, telekommunikasiya, rəqəmsal texnologiyaların inkişafı əsri kimi səciyyələndirilərək qeyd olunur ki, kütləvi informasiya vasitələri sənayesində, qlobal və beynəlxalq kommunikasiyada əsil inqilabi çevriliş baş vermişdir. Göstərilir ki, indi vizual kommunikasiyalar, peyk texnologiyası, mikrodalğalar, hava lazerləri, videomətn texnologiyası sahəsindəki uğurlar KİV-nin modernləşməsini şərtləndirən amillərdir. Lakin o da diqqətə çatdırılır ki, yeni texnologiyaların inkişafı özlərilə problemlər də yaradır. "Bir tərəfdən bəzi texnologiyalar onun haqqında geniş informasiya olmadan istehsalın kifayət qədər sürətli olmayacağı nəzəriyyəsi əsasında meydana gəlir. Bəzən ideya və ya məhsul elə tez

dəbə düşür ki, o, əvvəllər nəzərdə tutulmayan, qarşıya çıxmayan problemlər gətirir"¹².

Bu yarım fəslində KİV-nə İTK və innovasion İnternet kommunikasiyasının, telekommunikasiya peykinin tətbiqi və KİV-in cəmiyyətin həyatında baş verən dəyişikliklərə təsiri və bu modernləşmənin KİV-də əksi, ictimai və fərdi şüura onun yeni vasitə və üsullarla təsiri, modernləşmə mədəniyyətinin, informasiyalaşdırmanın mahiyyəti, sosiomədəni modernləşmədə, informasiya cəmiyyətinə keçiddə medianın rolu, "elektron hökumət" in yaranması zərurəti şərh olunur. Burada sosial funksiyalar sistemində KİV-nin informasiya, maarifləndirmə, ictimailəşdirmə, tənqid, nəzarət, artikulyasiya, integrasiya, operativ səfərbərlik funksiyalarının yeri və rolu, bununla da medianın ictimai fikri öyrənməklə yanaşı, ictimai rəyi formalaşdırmaq gücünə malik olduğu da qeyd edilir.

İkinci fəsil **"Modernləşmə prosesi və kütləvi informasiya vasitələrinin qarşılıqlı təsir problemi: sosial-fəlsəfi aspekt"** adlanır. Bu fəslin **"Müasir kütləvi informasiya vasitələri dövlət və cəmiyyət müstəvisində: sosial informasiya nəzəriyyəsi"** adlanan birinci yarım fəslində sosial sistemə daxil olan dövlət, cəmiyyət və KİV-nin qarşılıqlı münasibətləri sosial-fəlsəfi aspektdən təhlil edilir. Burada göstərilir ki, KİV cəmiyyətdə və dövlətdə obyektiv, qərəzsiz məlumat yayır, ictimai rəyi formalaşdırır, kütlə psixologiyasına, düşüncələrə, əhval-ruhiyyəyə, davranışlara, əməllərə, siyasi proseslərə, dövlət siyasətinə təsir göstərir, ölkənin ictimai-siyasi həyatının bütün sahələrinə nüfuz edir, milli maraqlara xidmət edir. KİV-nin fəaliyyətində dövlətin roluna gəldikdə qeyd edilir ki, dövlət medianın qanunvericilik bazasını formalaşdırır, elektron media sahəsində tənzimləyici rol oynayır, müasir, modern telekommunikasiya infrastrukturunu yaradır. Göstərilir ki, dövlət və cəmiyyət milli mediaya maddi və mənəvi yardım göstərir, dövlət və özəl kütləvi informasiya vasitələrinə bərabər imkanlar və onların inkişafı üçün optimal şərait yaradır.

Tədqiqat işində azad, demokratik medianın vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlət quruculuğu prosesində iştirakında çətinliklər yarandığı, lakin son illərdə Azərbaycan mediasının uğurlu addımları ilə bütün dünya mediasının diqqətini özünə cəlb etdiyi də nəzərə çatdırılır

¹⁰ Нифтялиева К.Г. Мцасир Азәрбайҗан мятбуатынын типологйасы. Бакы: 2011, с.88

¹¹ Мяммяздзая И.Р. Информасийа җамиййятин апаран йол: Модернляшмя вя Азәрбайҗан елми гаршысында дуран проблемляр, вязифяляр. Щттп://пциллаваз.орг

¹² Щиеберт Р.Е. Кцтляви информасийа васитяляри ВЫ: мцасир коммуниасийаа эириш. /Рай Щиеберт, Доналд Ф., Томас W. Боцн. Бакы: ХУН, 2005, с.585

və qeyd edilir ki, informasiyaların toplanması, emal edilməsi və yayılması ilə məşğul olan müəssisə, təsisat və təşkilatların məcmuusu olan KİV cəmiyyətdə və dövlətdə aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

- insanların obyektiv, tərəfsiz və qərəzsiz şəkildə məlumatlandırılması;
- cəmiyyətin maarifləndirilməsi, siyasi sosiallaşma;
- müxtəlif ictimai maraqların ifadə olunması, artikulyasiya imkanlarının olması;
- siyasət subyektlərinin integrasiyası;
- ictimai fikrin formalaşdırılması;
- dövlət qurumlarının fəaliyyətinə ictimai nəzarətin təmin edilməsi¹³.

Burada müasir dövrdə KİV-nin dövlət və cəmiyyət sistemində rolunun artması ilə multimedia və sosial medianın yaranması, problemə müxtəlif aspektlərdən yanaşan sosial nəzəriyyələrin mövcudluğu da diqqətə çatdırılır.

İkinci fəslin **"Kütləvi informasiya vasitələrinin bazar iqtisadiyyatına transformasiyası prosesində sosial məsuliyyət konsepsiyasının fəlsəfi təhlili"** adlanan ikinci yarımfəslində bazar iqtisadiyyatı dövründə mətbuatın sərbəstliyi və məsuliyyətinin qarşılıqlı münasibətləri, onların vəhdəti məsələsi araşdırılır. Burada mətbuatda sosial məsuliyyətin mahiyyəti, onun peşə etikası, jurnalistin etik normaları, əxlaq kodeksi, mənəviyyatı ilə sıx bağlılığı, sosial məsuliyyət konsepsiyasının əxlaqi və hüquqi məsuliyyətin vəhdətindən ibarət olduğu göstərilir. Qərbdə sosial məsuliyyətlə bağlı jurnalist etikasının yaranması, "sosial məsuliyyət" anlayışının mahiyyəti, strukturu, obyektı və subyektı, eləcə də demokratik mətbuatın obyektiv, qərəzsiz, həqiqi, mötəbər, dəqiq informasiya verməsi, milli təhlükəsizliyə, milli-dövlət maraqlarına xidmət etməsi, onun peşəkarlığa, məsuliyyətə riayət etməsi zərurətindən bəhs edilir.

Siyasi, iqtisadi, sosial, ideoloji, mənəvi-mədəni transformasiya şəraitində KİV-nin fəallaşdığı və onun məsuliyyətinin daha da artdığı, siyasi modernləşmənin demokratik dövlət, azad vətəndaş cəmiyyətinin yeni, məsuliyyətli KİV modellərini yaratdığı da göstərilir və qeyd olunur ki, cəmiyyətdəki institusional dəyişikliklərlə bağlı bir çox

amillər meydana gəlmişdir ki, bu amilləri– iqtisadi tələbləri, KİV-nin qeyri-səmərəliliyini, siyasi institusional sistemin ictimai dəyərlərini obyektiv amillərə, transformasiyada marağı olanları subyektiv amillərə aid edirlər.

Dissertasiyada bazar iqtisadiyyatına transformasiyanın KİV-nin cəmiyyətini artırsa da, keyfiyyətinin aşağı düşdüyü, jurnalist kadrların tərkibinin qeyri-peşəkarların hesabına dəyişdiyi diqqətə çatdırılır.

KİV-nin imicinin və nüfuzunun onun məsuliyyətli, peşə əxlaqi və peşə borcunun vəhdətindən asılı olduğu göstərilir. Eyni zamanda, məsuliyyətsiz, yalançı, böhtançı "reket", "xaos", "bazar mətbuatı" ciddi tənqid olunur, əxlaqi, hüquqi, inzibati, cinayət məsuliyyətinin vəhdəti problemi önə çəkilir. Bu yarımfəslə "Diffamasiya" probleminə toxunaraq onun barəsində qanunun qəbul edilməsinin müsbət və mənfi cəhətləri göstərilir, dünyanın bir çox ölkələrində diffamasiya haqqında qanunun qəbul edildiyi, Azərbaycanda isə bu qanunun ciddi müzakirə olunduğu diqqətə çatdırılaraq, diffamasiyanı cinayət əməli saymamaq, ona dair cinayət normalarının ləğv edilməsi, kütləvi informasiya vasitələrində yayılan fikirlərə görə jurnalistlərin məsuliyyətə cəlb olunmaması və bu zaman yaranan çətinliklər, onlardan çıxış yolları göstərilir. Qeyd edilir ki, dünyada diffamasiya haqqında qanun birmənalı qarşılanmır, bəziləri bunu azadlıqla məsuliyyətin tarazlığının pozulması və sərbəstliyə üstünlük verilməsi kimi qəbul edirlər.

İkinci fəslin **"Modernləşmə mərhələsində kütləvi informasiya vasitələri ictimai şüura təsir edən mühüm amil kimi"** adlanan üçüncü yarımfəslində modernləşmənin media sistemində yeniləşməyə səbəb olduğu kimi, onun media-siyasi sistem formasında fəaliyyət göstərdiyi, bu zaman informasiyanı idarə edən siyasi və media təsisatlarının vəhdət təşkil etdiyi qeyd edilir. Burada modernləşmə şəraitində massmedianın strukturunda yeni dəyişikliklər baş verdiyi, ictimai həyatın bütün sahələrinə, milli dəyərlərə, ənənələrə, mentalitetə, sosial-mənəvi, mədəni-psixoloji amillərə təsirinin artdığı göstərilir.

Diqqətə çatdırılır ki, Qərbdə protestant əxlaqi ənənələri tədricən pozulmağa başlayır. Qərb sivilizasiyası özünün bir çox uğurlarına görə məhz protestant etikası və əxlaqına borcludur. İndi onu istehlak cəmiyyəti əvəz edir. Tədqiqatçıların fikrincə, Qərb ölkələrində əxlaqın tənəzzülü baş verir ki, bu prosesə media ciddi təsir göstərir. Buna görə də onun fəaliyyətinə hüquqi və mənəvi nəzarətin gücləndirilməsi tövsiyə olunur.

¹³ Мятбуатда дювлят сийасятинин тяблиьиня дястяк: реаллыглар, проблемляр, вязифяляр. Бакы: Шямс ИКШ, 2009, с.7

Qeyd olunur ki, KİV və onun tərkib hissəsi olan televiziya təkcə ictimai rəyi formalaşdırmır, o, həm də informasiya yayımı və mədəni-əyləncə vasitəsidir. Özəl KİV hansı informasiyanı çap etməyi özləri həll edirlər. KİV-nə dövlət tərəfindən nəzarət edilməməsi medianın cəmiyyətə, mənəviyyətə pozucu təsir göstərməsinə şərait yaradır. KİV milli-mənəvi dəyərlərin qorunub saxlanmasında, insanın dünyagörüşü, mənəvi və psixi keyfiyyətlərinin formalaşmasında ölkə miqyasında hər hansı hadisə haqqında rəy yaradılmasında həlledici rol oynayır. Televiziya öz verilişləri, nümayiş etdirdiyi filmlər və seriallar vasitəsilə gənclərə həm müsbət, həm də pozucu təsir edə bilər. KİV seksual pozğunluq təbliğ edir, insanlarda istehlak şüurunu formalaşdırır. Yalan informasiya yayımı istehlak şüurunun manipulyasiyasına gətirib çıxarır, cəmiyyətimizdə son dərəcə mənəviyyətsizlik və vicdansız rəqabət mühiti yaradır. KİV-də sayısız-hesabsız zorakılığın, ölüm və işgəncələrin təbliği insanlarda aqressivlik və nifrət əhval-ruhiyyəsi əmələ gətirir.

Qeyd olunur ki, KİV ictimai şüura mənfi təsir etməklə insanda əxlaqi deqradasiyaya, aqressiv davranışın yaranmasına səbəb olur, yalan, saxta informasiyalar da yayır. Qərb mediasında parnoqrafik, əxlaqsız materialların çap olunduğu, Azərbaycanda milli-mənəvi dəyərlərə və mentalitetə zidd ideyaların təbliğinə qarşı ictimai şüurda mənfi münasibətin yarandığı, eləcə də dövlət nəzarətinin güclü olduğu diqqətə çatdırılır. Azərbaycan mediasının keyfiyyətli maarifləndirici təsiri, milli-mənəvi dəyərlərin qorunmasına üstünlük verməsi, ana dilinə nəzarət, inzibati, mənəvi, dövlət nəzarətinin gücləndirilməsi, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, onun Avropa və dünya standartlarına uyğunlaşdırılması, milli tarixi mədəniyyəti, adət-ənənələri, tolerantlığı təbliğ etdiyini diqqətə çatdırır.

Üçüncü fəsil **"Müasir Azərbaycan cəmiyyətinin transformasiyası prosesində kütləvi informasiya vasitələrinin sosial həyata təsirinin fəlsəfi əsasları"** adlanır. Bu fəslin **"Azərbaycanda mətbuatın yaranma tarixi və onun inkişaf mərhələləri"** adlanan birinci yarımfəslində Azərbaycanda XIX əsrdən başlayaraq mətbuatın yaranma tarixi və inkişaf mərhələləri: XIX əsrdə, AXC, sovet və müstəqillik dövründəki medianın xüsusiyyətləri müqayisəli təhlil edilir.

Tədqiqatçı Abid Tahirli Azərbaycan mediasının yayılma "coğrafiyası"nı bir qədər də genişləndirərək buraya Cənubi Azərbaycan, Azərbaycan mühacirət mətbuatını da daxil edir:

- * Çar Rusiyası dövründəki Azərbaycan mətbuatı;
- * Cənubi Azərbaycan mətbuatı;
- * Azərbaycan mühacirət mətbuatı;
- * Müstəqil Azərbaycan mətbuatı (1918-1920-ci illər və 1991-ci ildən sonrakı illər)¹⁴

Çox doğru olaraq, Cənubi və Şimali Azərbaycan, eləcə də mühacirət mətbuatı vəhdətdə götürülür. Bu yarımfəslidə XIX əsrdə nəşr olunan "Əkinçi", "Kaspi", "Kəşkül", "Həyat", "Şərqi-Rus", "Fyüzat", "Molla Nəsrəddin", XX əsrin əvvəllərində fəaliyyət göstərən uşaqlar və valideynlər üçün "Dəbistan", "Rəhbər", "Məktəb", sosial-demokrat yönümlü "Hümmət", eləcə də bolşevik, inqilabi-demokratik, demokratik burjua, liberal-burjua, dini-feodal-klerikal yönümlü mətbuat orqanlarının informasiya siyasəti, senzura şəraitində fəaliyyəti, AXC dövründə ilk demokratik, senzurasız mətbuatın yaranması, sovet dövründə isə mətbuatın ciddi senzura şəraitində nəşr olunması göstərilir. Müstəqillik dövründə demokratik mühitin yaranması ilə kütləvi informasiya vasitələrinin milli ideyaları, milli-mənəvi dəyərləri təbliğ etdiyi, ümummilli, ümumdövlət vəzifələri yerinə yetirdiyi və milli-dövlət maraqlarını ifadə etdiyi göstərilir. Burada medianın milli və ümumbəşəri ideyaları təbliğ etdiyi, dünya informasiya məkanına integrasiya olunduğu da xüsusi vurğulanır.

Üçüncü fəslin **"Müstəqil Azərbaycanda dövlətçilik şüuru və ənənələrinin formalaşmasında KİV-nin rolu"** adlanan ikinci yarım-fəslində xalqın mənəviyyatını və qanunçuluğu, ümummilli dəyərləri özündə birləşdirən milli dövlətçilik ənənələrinin qorunmasında, bərpasında və dövlətçilik şüurunun formalaşmasında KİV-nin rolu göstərilir.

Burada eyni zamanda azərbaycançılıq ideologiyası dövlətçiliklə vəhdətdə təqdim edilir, azərbaycançılığın vətənpərvərlik, milli dövlətçilik, milli-mənəvi dəyərlər, milli birlik və həmrəylik, milli və ümumbəşəriyyətin vəhdəti ilə bağlılığı şərh edilir. Azərbaycançılıq dövlətçilik ənənələri, dövlətçilik təfəkkürü, dövlətçilik psixologiyası, milli özünüdərk, milli kimlik, vətəndaşlıq və dövlətçilik duyğuları ilə vəhdətdə səciyyələndirilir. eyni zamanda Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin dərk edilməsi, milli-mənlik şüurunun inkişaf etdirilməsi,

¹⁴ Таширли А. Азярбайъан мидцаъирият мятбуаты. Бақы: ГАПП-Полиграф, 2002, с.3

vətənpərvərlik tərbiyəsinin gerçəkləşməsinin KİV-də azərbaycançılığın təbliğindən asılı olduğu qənaətinə gəlinir.

Qeyd olunur ki, KİV dövlətçilik ideyalarının, dövlətçilik şüurunun milli dövlət quruculuğu ilə bağlılığını xalqa çatdırmaqla vətənə, millətə, dövlətə məhəbbət hissini aşılamaqla bu ideyaların milli-mənəvi sərvət kimi dərk olunmasına kömək edir. KİV-in "milli", "dövlət", "dövlətçilik", "ictimai, dövlət, "milli mənafe və maraq" anlayışlarının mahiyyətini açıb göstərdiyi də diqqətə çatdırılır. "Dövlətçilik ənənələri olan ölkələrdə, məsələn Avropa ölkələrində, ABŞ-da "milli" anlayışının çox vaxt məhz ikinci mənada işləndiyi və "ümumxalq", "ümumdövlət" anlayışlarını əvəz etdiyi, Birləşmiş Millətlər Təşkilatında orijinalda "dövlət" mənasını verən "nation" sözünün Azərbaycan dilinə "millət" kimi tərcümə olunduğu.¹⁵ "millət" anlamının "dövlət" anlamı ilə adekvat işləndiyi də göstərilir.

Diqqətə çatdırılır ki, bu gün azərbaycançılıq dövlət siyasətində, ədəbi-bədii yaradıcılıqda, mədəniyyət və incəsənətdə, dilçilikdə, tənqid və ədəbiyyatşünaslıqda, ağısaqqala hörmətdə, əsgərin qəlbində, ailə kultunda fəal bir şəkildə davam və inkişaf edir. Təvsiyə olunur ki, Azərbaycan dövlətçiliyinə sadıq olmaq, siyasi fikir ayrılıqlarına baxmayaraq, milli maraqları göz bəbəyi kimi qorumaq bütün azərbaycanlıların əsas məramına çevrilməlidir.

Azərbaycançılıq hər bir vətəndaşın dövlətçiliyə ehtiramında, ailəyə sədaqətində, torpağa sevgisində, üçrəngli bayrağa məhəbbətində, Azərbaycanın tarixi sərhədlərinin bərpası uğrunda mübarizəsində ifadə olunur.

Üçüncü fəslin üçüncü yarımfəslə "Çağdaş Azərbaycanda və müasir Qərb ölkələrində kütləvi informasiya vasitələrinin inkişafının müqayisəli təhlili: oxşar və fərqli cəhətlər" adlanır. Bu yarımfəsildə KİV-nin ilk dəfə olaraq Qərbdə yaranması və bütün dünyaya yayılmasından, ilk informasiya vasitələrindən, rabitə texnologiyasının, telsiz rabitə sisteminin, ilk beynəlxalq radioseansın, telefotografyanın kəşfindən, XX əsrdə İnformasiya texnologiyası sahəsində baş verən inqilabı çevriliş, şəbəkə texnologiyası və İnternetin yaranması və KİV-nə təsirindən bəhs edilir. Burada Qərbin təsiri ilə

Azərbaycanda KİV-nin müasir inkişaf səviyyəsini, onların oxşar və fərqli cəhətləri şərh olunur.

Beləliklə, tədqiqat işində Qərb və Azərbaycan KİV-nin inkişafının müqayisəli öyrənilməsi sübut edir ki, onlar arasında aşağıdakı oxşar cəhətlər vardır:

- * Həm Qərb, həm Azərbaycan KİV müstəqil, demokratik yol tutmuş, milli və ümumbəşəri dəyərləri təbliğ edirlər;

- * Hər iki KİV siyasi təsisat kimi vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlət quruculuğunda, modernləşmə prosesində fəal iştirak edir;

- * Hər iki KİV dövlət və cəmiyyətin maraqlarını ifadə edir;

- * Həm Qərb, həm də Azərbaycan KİV peşəkar, məsuliyyətli, obyektiv, həqiqətə, etik normalara söykənir;

- * Hər iki KİV daim modernləşməyə, İTK-nın nailiyyətlərindən istifadə etməyə cəhd edir;

- * Hər iki KİV həm yazılı, həm elektron, İnternet, audivizion telekommunikasiyadan istifadə edərək ətraflı informasiya ilə cəmiyyəti təmin edir;

- * Hər iki media eyni sosial funksiyaları yerinə yetirir.

Hər iki media Qərb və Azərbaycan KİV-nin fərqli cəhətləri aşağıdakılardır:

- * Azərbaycan KİV Qərb və Şərqi sintezindən ibarət olub ümumbəşəriyyətlə yanaşı daha çox milli-mənəvi dəyərlərə meyl edir;

- * Qərb KİV yaranma tarixi çox olduğu halda Azərbaycan KİV XIX əsrdə yaranmışdır. Qərb KİV müstəqil, milli dövlətlərdə, Azərbaycan KİV isə dövlətçiliyin olmadığı dövrdə yaranmışdır;

- * Qərb KİV daha müstəqil demokratik, informasiya əldə etmək, yaymaq funksiyası daha geniş, dövlət və cəmiyyətin fəaliyyətinə daha ciddi müdaxilə etdiyi halda Azərbaycan KİV hələ bu imici əldə etməkdədir;

- * Qərb KİV-nin texniki imkanları və maddi vəsaiti daha yüksək olduğu halda Azərbaycan KİV-i bu sahədə bir qədər zəifdir;

- * Qərb KİV-də avrosentrizm, irqi, dini, milli dözümsüzlük, islamofobiya, ikili standartlara yol verildiyi halda, Azərbaycan KİV daha tolerant, ümumbəşəri mövqe nümayiş etdirir;

- * Qərb KİV qloballaşmaya ümumdünya vahid informasiya məkanı yaradılmasına xidmət edir. Qərb televiziya kanallarına ümumi giriş mümkündür ki, bunlar ümumdünya ictimai rəyi yaradır;

¹⁵ Хялилов С. Лидер. Дювлят. Ъяимийят. Бакы: АУН, 2001, с.37

* Qərb KİV "açıq cəmiyyət" ideologiyası və liberal siyasi dövlət modeli təbliğ edir;

* Qərbdə də, Azərbaycanda da KİV-ə dövlət yardım edir. Qərbdə bütün KİV-nə yardım edildiyi halda, Azərbaycanda daha çox müstəqil və dövlət KİV-nə yardım edilir;

* Qərb KİV-də müxalifət mediası sağlam rəqabətə əsaslanır, Azərbaycan müxalifət mediası isə dağıdıcı, qeyri-konstruktiv yol tutur.

* Qərb KİV senzurdan azad media kimi fəaliyyət göstərdiyi halda Azərbaycan KİV yalnız XX əsrin əvvəllərində az müddətli, XX əsrin sonlarında senzurdan kənar fəaliyyət göstərir.

Dissertasiyanın "Nəticə" hissəsində iddiaçının gəldiyi qənaətlər və onun verdiyi tövsiyələr öz əksini tapmışdır.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və müddəaları aşağıdakı məqalələrdə ifadə olunmuşdur:

1. Modernləşmə siyasətində kütləvi informasiya vasitələrinin rolu: sosial-fəlsəfi aspekt // "Mədəniyyətşünaslığın əsasları", XXIV, 2012, s. 70-74

2. Modernləşmə prosesində və milli-mənəvi dəyərlərin təbliğində kütləvi informasiya vasitələrinin rolu: sosial-fəlsəfi təhlil // "Sivilizasiya" elmi-nəzəri jurnal, 2013 dekabr, № 4, s. 12-17

3. Sosial fəlsəfədə və sosial münasibətlər sistemində kütləvi informasiya vasitələrinin tipologiyası: fəlsəfi aspekt // Naxçıvan Dövlət Universitetinin Elmi əsərləri. İctimai-elmlər seriyası, № 2, (53) Bakı: Qeyrət, 2013, s. 111-116

4. Mürəkkəb quruluşlu sosial funksiyalar sistemində yeniləşən və modernləşən kütləvi informasiya vasitələrinin sistemli və müqayisəli təhlili // AMEA-nın FSHİ-nin Elmi əsərləri, 2013, № 2, s. 47-53

5. Qərb kütləvi informasiya vasitələri, İKT və modernləşmə // YUNESKO-nun təsis etdiyi "Ümumdünya fəlsəfə günü"nə həsr olunmuş beynəlxalq elmi-nəzəri konfransın (Bakı, noyabr 2012-ci il) materialları. Bakı: Təknur, 2012, s. 232-241

6. Kütləvi informasiya vasitələri modellərinin bazar iqtisadiyyatına transformasiya prosesində sosial məsuliyyət konsepsiyasının fəlsəfi təhlili // "Mədəniyyətşünaslığın əsasları", 2013 iyul, XXV, s. 136-141

7. Роль современных средств массовой информации в системе государства и общества // Москва, [http: Gisap.eu/ru/node/31547](http://Gisap.eu/ru/node/31547)

8. Qloballaşma, KİV və tolerantlıq. // Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin təşkil etdiyi "Multikulturalizm prosesləri qloballaşma şəraitində" mövzusunda beynəlxalq elmi-nəzəri konfransın materialları. 22 noyabr 2013, Bakı: Təknur, 2014, s. 256-260

9. Роль СМИ в формирование государственного сознания и традиции государственности и независимой Азербайджане// "Гілея: Науковий вісник, выпуск 80, 2014, январ, с. 188-192

**Роль средств массовой информации в политике модернизации
современного Азербайджана: социально-философский анализ**

Резюме

Во **Введении** обоснована актуальность темы диссертационной работы, отражена степень разработанности проблемы, цель и задачи исследования, научная новизна, теоретико-методологические основы, теоретико-практическое значение научной работы.

В первой главе **«Теоретические и методологические основы модернизируемых средств массовой информации»** были исследованы понятия «массовая информация», «медиа», их структура, виды, типологии. В данной главе была предпринята попытка раскрытия сущности типологии, проанализирована с социально-философской точки зрения типология прессы - государственной, коммерческой, частного сектора, правительственной, оппозиционной, политической, неполитической. В данной главе была отражена влияние модернизации, как на средства массовой информации, так и на остальные сферы общественной жизни. Здесь было также отмечено важная роль взаимовлияния СМИ и модернизации в процессе современного развития.

Во второй главе **«Проблема взаимовлияния процесса модернизации и средств массовой информации: социально-философский аспект»** были проанализированы взаимоотношения государства, общества и СМИ, как элементов социальной системы. Здесь было отмечено, что СМИ распространяют объективную и непредвзятую информацию в обществе и государстве, формируют общественное мнение, воздействуют на психологию общественности, на массовое сознание, на суждения, настроения, поступки людей, на политические процессы и проведение государственной политики, и таким образом оказывают влияние на все сферы общественно-политической жизни, служат реализации национальных интересов.

В третьей главе **«Философские основы влияния на социальную жизнь средств массовой информации в процессе трансформации современного азербайджанского общества»** говорится об истории и стадиях развития прессы, начиная с XIX века, АДР, завершая сравнительным анализом особенностей средств массовой информации в советский период и в период приобретения независимости. В данной главе показана роль СМИ в формировании нравственности и законопослушности народа, в защите и восстановлении традиций национального государственного строительства, в формировании государственного сознания.

В **Заключении** диссертации нашли отражение основные выводы и рекомендации соискателя.

Bahrüz Vagif Guliyev
**The role of mass media in modern Azerbaijan's modernization
policy: social and philosophical analysis**

Summary

In **Introduction**, the subject of the dissertation work is reasoned, readiness degree of the problem, the purpose and research problems, scientific novelty, theoretical and methodological bases, theoretical and practical value of the scientific work is reflected.

In chapter 1 **"The theoretical and methodological bases of modernized mass media"** The concepts of "mass information", "media", and their structure, types, typology are analyzed. In this chapter, the essence of typology, press typology, the state, commerce, the private sector, the government, opposition, policy was opened, non-political bodies are analyzed from the social and philosophical point of view. In this chapter, the influence of modernization on mass media, as well as on other spheres of public life is reflected. And the importance of mutual influence of mass media and modernization on the development is also noted.

In chapter 2 **"The problem of mutual influence process of modernization and mass media: social and philosophical aspect"** The relationship among the state, society and mass media, as elements of social system was analyzed. It was also noted that mass media extend objective and impartial information in society and the state, form public opinion, influence crowd's consciousness psychology, judgments, mood, acts of people, political processes and implementation of state policy, have impact on all spheres of political life and realization of national interests.

In chapter 3 **"Philosophical bases of influence on social life of mass media in the course of transformation of modern society of Azerbaijan"** The focus is history and the stages of development of press, since 19th century, DRA, finishing the comparative analysis of features of media during the Soviet period and during the acquisition of independence. In this chapter, the role of mass media in the formation of moral and law-abidingness of the people, in protection and restoration of the traditions of national state's establishment, in the formation of the state consciousness is discussed.

In the **Conclusion** of the thesis, the main conclusions and recommendations of the competitor were reflected.

На правах рукописи

БАХРУЗ ВАГИФ ОГЛЫ КУЛИЕВ

**РОЛЬ СРЕДСТВ МАССОВОЙ ИНФОРМАЦИИ В
ПОЛИТИКЕ МОДЕРНИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО
АЗЕРБАЙДЖАНА: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ
АНАЛИЗ**

Специальность: 7207.01-Социальная философия

АВТОРЕФЕРАТ

Диссертации на соискание ученой степени доктора
философии по философии

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur

Tiraj- 100

Баку-2014